

Отримано: 9 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 28 лютого 2019 р.

Прийнято до друку: 1 березня 2019 р.

e-mail: prykhodko_vika@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-81-83

Приходько В. Б. Художній переклад як національно-культурний діалог. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 81–83.

УДК 809.1

Приходько Вікторія Богданівна,

кандидат філологічних наук, доцент, Луцький національний технічний університет,

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ЯК НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ДІАЛОГ

У статті йдеться про художній переклад як національно-культурний діалог. Розглядається міждисциплінарний підхід до перекладу, зокрема його компаративістський аспект. Досліджено генезу розуміння перекладу як діалогу у вітчизняному та світовому літературознавстві та компаративістиці. Встановлено, що переклад – це широкий діалогічний процес між автором і читачем за посередництвом перекладача, що включає в себе реценцію та інтерпретацію, як основу встановлення діалогу власне між текстом і перекладачем. Зазначено, що дослідження такого діалогу через зіставлення перекладу з оригіналом на рівні тексту дозволяє більш глибоко вникнути в діалектику взаємовідносин між ними.

Ключові слова: діалог, переклад, національний, культура, компаративістика, іншомовний дискурс.

Viktoriia Prykhodko,

PhD (Philology), Associate Professor, Lutsk National Technical University,

LITERARY TRANSLATION AS NATIONAL AND CULTURAL DIALOGUE

The article deals with literary translation as a national and cultural dialogue. Interdisciplinary approach to translation, in particular its comparative aspect, is examined. The genesis of translation understanding as a dialogue in the national and world literary studies and comparative studies is researched. It has been established that translation is a broad dialogical process between the author and the reader through the interpreter, which includes reception and interpretation as the basis for establishing a dialogue between the text and the translator. It is noted that the study of such a dialogue by comparing the translation with the original at the text level allows to understand deeper the dialectics of the relationship between them.

Translation is one of the most important ways of entering a literary work as a translator of national and cultural discourse into another culture, but it cannot exist without mediation translation interpretation. Translation is the duality of the author and translator, the duality of languages and cultures. Hermeneutics understands translation much wider than interaction between two languages. Translation can also be in-language: when we want to understand the language of another person or written text, we also translate from the external to the internal.

The dialogue of cultures and literatures is essentially endless and uncompleted. Translation as a dialogue is a joint movement of the text and an interpreter as a reader towards each other, the purpose of which is mutual understanding, and the result of this mutual understanding is the text of translation.

Key words: dialogue, translation, national, culture, comparative studies, foreign language discourse.

Сьогодні однією з найбільш нагальних проблем міжнародного спілкування є діалог культур. Суспільство інтерпретує кожен феномен людського життя як феномен культури, прагнучи при цьому до інтеграції культур. Вступаючи в діалог, національні культури відкривають в собі щось нове. Основними категоріями концепції діалогу культур є «культура – особистість – діалог – текст – реценція – розуміння – інтерпретація». У зв'язку з цим останнім часом переклад почали розглядати як культурологічне явище, оскільки він перетинає не лише кордони мов, а й межі культур, а створюваний в ході цього процесу художній текст транспонується не тільки в іншу мовну систему, але і в систему іншої ментальності, що передбачає подолання у перекладі не тільки мовних, а й культурних бар'єрів, і дозволяє розглядати переклад як вид міжкультурної мовної діяльності (Л. Бархударов, В. Комісаров, А. Швейцер, С. Басснет, М. Бейкер та ін.).

Все частіше поняття «діалогу культур», яке вживається для відображення комплексної і динамічної структури міжнародного спілкування, включає в себе переклад художньої літератури як необхідний компонент, важливість якого важко переоцінити: «Діалог – це, можна сказати парадна частина людського спілкування. Його чорновий хід веде через важку <...> роботу перекладу, що виконує самі механізми розуміння та його рефлексивні ресурси» [1, с. 634]. Саме завдяки перекладам українська література стала надбанням світової культури, і переважна більшість іншомовних читачів знайома виключно з трансльованими версіями творів українських письменників.

Переклад є надзвичайно важливим та, водночас, складним видом людської діяльності, тому не дивно, що різними його аспектами займаються лінгвісти, літературознавці, культурологи, психологи та інші дослідники. Переклад відіграє величезну роль в міжкультурній комунікації, що вказує на необхідність аналізу всіх його аспектів.

Метою даної розвідки є розглянути художній переклад в аспекті національно-культурного діалогу.

Сьогодні все більше дослідників говорять про міждисциплінарний підхід до перекладу. Одним з перших, хто заговорив про недостатність вивчення лише психофізіологічної і мовної сутності перекладу, був відомий лінгвіст В. Виноградов. Він зазначив, що розуміння іноземного тексту не внесене в коло розглянутих проблем тому, що втрачають сенс формулювання процесу перекладу, що однаково відносяться і до машини, і до людини, «тому що машина не розуміє тексту, ні його сенсу, ні його емоційно-естетичного змісту» [3, с. 65-71]. З одного боку, на думку вченого, сприйняття перекладача, як і будь-якого читача, не усувається з перекладу, а з іншого – мета перекладу полягає «не в підгонці тексту під чиєсь сприйняття, а в збереженні змісту, функцій і ідейно-художніх цінностей оригіналу» [3, с. 67].

Послідовним прихильником літературознавчого підходу до перекладу був і Г. Гачечиладзе. У своїй книзі «Художній переклад і літературні взаємозв'язки» (1964) автор зазначає, що переклад – це вид художньої творчості, «де оригінал виконує

функцію, аналогічну тій, яку виконує для оригінальної творчості жива дійсність. Відповідно до свого світогляду перекладач відображає художню дійсність обраного ним твору в єдності форми і змісту» [5, с. 95].

Як бачимо, в літературознавчому підході до перекладу є те, чого бракує лінгвістичній теорії, – вони намагаються охопити весь текст художнього твору в його оригінальному і перекладному варіантах. З іншого боку, літературознавство не може існувати без аналізу мови оригіналу і перекладу, так як у творі кожна граматична чи синтаксична конструкція є складовими частинами художнього образу. Тому погоджуємось з підходом до вивчення художнього перекладу, як надзвичайно плідного різновиду міжлітературної та міжкультурної взаємодії-діалогу, в рамках порівняльного літературознавства (П. Топер, Д. Наливайко, А. Ткаченко та ін.), що враховує національну специфіку художньої творчості і образного освоєння іншомовного дискурсу, але використовує при цьому безперечні досягнення лінгвістики.

У компаративістиці зафіксовано такі основні види міжнаціональних літературних взаємин, як генетико-контактні зв'язки, типологічні збіжності, спільності й аналогії, а також переклад. Так, у книзі «Козацька християнська республіка» (1992) Д. Наливайко підкреслював: «Сучасна наука їх розглядає в їхній реальній взаємопов'язаності й взаємодії, як дві сторони єдиного процесу міжнаціональних літературних і культурних спілкувань, і небезпідставно О. Веселовський називав їх «зустрічними течіями» в інтернаціональному літературному процесі» [8, с. 13]. Крім того, Д. Наливайко визначає ще один тип міжнаціональних літературних взаємин – «звернення до життя й історії певного народу в літературі інших країн, і зворотній процес, тобто іноземна тема в даній національній літературі» [8, 13-14]. Цей тип, як вказує вчений у монографії «Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст.» (1998), актуалізувався наприкінці ХХ століття і переріс в окрему галузь компаративістики – *imagologie* [9, с. 4]. Теоретичні здобутки Д. Наливайка, які спонукають розширити межі порівняльного літературознавства, дають можливість зробити наступний крок у визначенні нових шляхів у компаративістських дослідженнях.

Оскільки кожен художній текст діалогічний за своєю природою: має суб'єкта, автора, який за допомогою тексту висловлює свої думки іншому суб'єкту, читачеві, запитує його або спонукає до дії, вважаємо за доцільне виділити ще один вид взаємодії між культурними та літературними явищами, які відбуваються в межах одного національного дискурсу, а також між різними дискурсами, – *діалог*. Виходячи із поняття **всесвітньої літератури** (вперше цей термін використав А. Діма: «Переваги всесвітньої літератури обумовлені художньою цінністю структур, що її складають. Цікавий сюжет, виразна мова і стиль, опуклі характери, чітка композиція, блискуча новизна образів, оригінальність віршування значно сприяють виходу твору за межі країни, в якій воно з'явилося» [6, с. 37]), визначимо три види такого діалогу: 1) свідомий діалог одного письменника з іншим (через інтертекст, ремінісценції тощо); 2) діалог, що виникає між творами різних письменників і здійснюється у свідомості реципієнта, який спирається на свій тезаурус; 3) діалог між письменником і читачем (через рецепцію та інтерпретацію), в який, якщо йдеться про іншомовний дискурс, вклинюється посередник – перекладач.

Отже, переклад є одним з найважливіших способів входження художнього твору, як транслятора національно-культурного дискурсу в іншу культуру, але він не може існувати без опосередкованості перекладацькою інтерпретацією. Переклад – двосвідність автора і перекладача, двосвідність мов і культур. Герменевтика розуміє переклад набагато ширше, ніж взаємодія між двома мовами. Переклад може бути і внутрішньомовним: коли ми хочемо зрозуміти мову іншої людини або написаний текст, ми теж здійснюємо переклад із зовнішнього у внутрішнє. Про те, що будь-яке спілкування передбачає акт перекладу-розуміння, писав ще Ф. Шлейермахер: «Адже посередництва перекладача потребують... і сучасники, які не розділені діалектами, а лише походять з різних класів, отримали різну освіту і не пов'язані постійним спілкуванням» [12, с. 127]. Розвиваючи цю думку, П. Рікер пише, що «внутрішній переклад (тобто тлумачення тексту в рамках однієї мови) являє собою просто доповнення до зовнішнього перекладу, тобто перекладу з однієї мови на іншу» [10].

Розуміння перекладу як діалогу, коли в центрі уваги – процес перекладацької діяльності і її суб'єкт, можна віднести до вчення Ф. Шлейермахера, а французьку інтерпретативну теорію – до ідей М. Бахтіна. Основним для перекладознавства досягненням герменевтики є діалогічна картина світу, обґрунтована в працях М. М. Бахтіна і Г.-Г. Гадамера. Вона дозволяє розглядати відносини між автором і перекладачем, перекладачем і твором як суб'єкт-суб'єктні, а критерієм точності перекладу вважати формулу: «...Подолання чужості чужого без перетворення його в суто своє...» [2, с. 371].

На думку М. Бахтіна, в діалозі важливою умовою є «довіра до чужого слова, побожне прийняття (авторитетне слово), учнівство, пошуки і змушення глибинного сенсу, згода, її нескінченні градації і відтінки...» [2, с. 300]. Художній текст в розумінні вченого не піддається кодуванню, він «відповідає» читачеві і містить в собі як мінімум два активних голоси, два «духа» що знаходяться в діалозі. Спілкування двох «духів» – суть перекладу, основа і обов'язкова його умова, а результат цього спілкування – зафіксовано у вигляді тексту перекладу. Важливими є також роздуми М. Бахтіна про «чуже слово», яке в процесі діалогічного спілкування повинно перетворитися в «своє – чуже» або «чуже – своє» [2, с. 350]. Принцип діалогічності поширюється М. Бахтіним і на взаємовідносини культур: «Чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше <...> Ми ставимо чужій культурі нові запитання, яких вона сама собі не ставила, ми шукаємо в ній відповіді на ці наші запитання, і чужа культура відповідає нам, відкриваючи перед нами нові свої сторони, нові смислові глибини. Без своїх запитань не можна творчо зрозуміти нічого іншого і чужого» [2, с. 334, 354]. Таким чином, ставлячи свої запитання, кожна культура знаходить у відповіді на них в смислових глибинах іншої культури щось важливе і необхідне для неї самої і в той же час збагачує і іншу культуру, знаходить в ній нові сторони, які, можливо, в цій культурі були недостатньо розкритими. Сенс розкривається тільки в зіткненні з чужим сенсом, і в результаті цього зіткнення виникає діалог, що долає замкнутість сенсів і – ширше – культур. Література, на думку М. Бахтіна, – невідривна частина всієї культури і її не можна відокремлювати від решти культури.

У світлі діалогічної картини світу, запропонованої Г.-Г. Гадамером, який багато в чому повторює М. Бахтіна, розуміння досягається завдяки мові і через бесіду (діалог), а переклад набуває універсального сенсу. Той, хто знає чужу мову, перекладу не потребує; саме незнання чужої мови змушує звертатися до перекладача, що подвоює герменевтичний процес: перекладач розмовляє з автором, а читач – з перекладачем, який розмовляє з автором. Переклад, вважає Г.-Г. Гадамер, подібний до розмови, в якій дистанцію між власною і чужою думкою важко визначити і це часто змушує йти на компроміс. Щоб зрозуміти точку зору співрозмовника, ми часто ставимо себе на його місце так само, як перекладач ставить себе на місце

автора. Як в діалозі співрозмовники готові прийняти чужу думку, щоб прийти до спільного рішення, так і перекладач «повинен зберегти за рідною мовою всі її права і разом з тим віддати належне чужому» [4, с. 450]. Розмова перекладача із текстом особлива, так як завдяки інтерпретатору текст знаходить свій голос, проте перекладач залишається лише партнером в цьому обговоренні, причетним до сенсу тексту нарівні із самим текстом. Якщо до цього в герменевтиці абсолютною величиною був автор, то у Г.-Г. Гадамера – текст і безліч закладених в ньому сенсів. Діалог ведеться не між автором і читачем, а читачем і текстом: читач проєктує себе на текст, поєднує свій горизонт із текстовим, не зациклюючись лише на задумі автора. Концепція Г.-Г. Гадамера дає перекладачеві повне право на співтворчість.

Сучасні вітчизняні та зарубіжні теоретики перекладу також згадують про діалогічність процесу перекладу. Наприклад, у Г. Гачечиладзе читаємо: «... перекладачеві найкраще вдається переклад твору, близького йому за настроєм, що відповідає його творчій індивідуальності» [5, с. 99]. Польська дослідниця З. Росінська розглядає концепцію реципієнта як учасника діалогу, який включає в себе «неусвідомлюваний» та «свідомий» рівні: «Реципієнт дозволяє творові викрасти себе, дозволяє йому відірватися від самого себе. Вони стають одним цілим... Такі реакції описує також і Фройд. Він називає їх океанічними відчуттями... Відчуття океанічної єдності з твором є, в такий спосіб, діалогом неусвідомлюваних, «неусвідомлюваного» твору та неусвідомлюваного реципієнта. До сприймання залучається також і свідомий рівень. І на цьому рівні також відбувається діалог: «Свідомість твору» – це передусім його форма; свідомість діяльності реципієнта – це перцепція форми та її перетворення. Тобто надання їй сенсу» [11, с. 325-326]. Канадський перекладач Ж. Деліль у своїй книзі «Аналіз дискурсу як метод перекладу» (1984) зазначає, що сприйняття тексту перекладу супроводжується ментальною активністю, яку дослідник називає екзегезою, тлумаченням чи інтерпретацією. Інтерпретація для нього – «не що інше, як герменевтичний діалог між перекладачем і оригіналом» [13, с. 70]. Українська дослідниця М. Лановик слушно вказує на „діалогічність” процесу створення іншомовної версії твору, що «заторкує нове коло питань. При цьому кожна іншомовна версія розширює поле інтертекстуальності. Якщо взяти за основу Бахтінський погляд на діалоговість як модель творчості, то, безперечно, художній переклад є подібним видом діяльності. Адже у його процесі перекладач вступає в діалог з текстом, з автором першотвору, його культурою, епохою, іншими метатекстами» [7, с. 187].

Отже, як бачимо, діалог культур, а отже і літератур, за своєю суттю нескінченний і незавершений: «Немає ні першого, ні останнього слова і немає меж діалогічному контексту (він йде в безмежне минуле і в безмежне майбутнє). У будь-який момент розвитку діалогу існують величезні, необмежені маси забутих смислів, але в певні моменти подальшого розвитку діалогу, по ходу його вони знову згадаються і оживуть в оновленому (в новому контексті) вигляді. Немає нічого абсолютно мертвого: у кожного сенсу буде своє свято відродження» [2, с.393]. Переклад – це широкий діалогічний процес між автором і читачем за посередництвом перекладача, що включає в себе рецепцію та інтерпретацію, як основу встановлення діалогу власне між текстом і перекладачем, як виявлення неявного сенсу, що проходить крізь призму перекладацької свідомості і, при цьому, збагачується нею, як ряд послідовних дій, направлених на ініціацію твору до діалогу і на здійснення цього діалогу. Переклад як діалог – це спільний рух тексту і перекладача як читача назустріч один одному, мета якого – взаєморозуміння, а результат цього взаєморозуміння – текст перекладу. Дослідження такого діалогу через зіставлення перекладу з оригіналом на рівні тексту дозволяє більш глибоко вникнути в діалектику взаємовідносин між ними.

Література:

1. Автономова Н. Познание и перевод. Опыт философии языка. Москва: РОССПЭН, 2008. 704 с.
2. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Виноградов В. Восприятие текста и его воссоздание в процессе художественного перевода. *Филологические науки*. 1974. № 1. С. 65–71.
4. Гадамер Г.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. Москва: Прогресс, 1988. 704 с.
5. Гачечиладзе Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи. Москва: Советский писатель, 1980. 254 с.
6. Дима А. Принципы сравнительного литературоведения. Москва: Прогресс, 1977. 229 с.
7. Лановик М. Художній переклад: діалог національних культур, історичних епох та мистецьких світів. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. Вип. 33: Теорія літератури та порівняльне літературознавство, Ч. 2. С. 184–190.
8. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. Київ: Дніпро, 1992. 495 с.
9. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. Київ: Основи, 1998. 578 с.
10. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике. Москва: Академия-Центр, Медиум, 1995. 416 с.
11. Росінська З. Реципієнт як сторона діалогу. *Література. Теорія. Методологія*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 543 с.
12. Шлейермахер Ф. О разных методах перевода. *Вестник МГУ. Сер. 9.: Филология*. 2000. № 2. С. 127.
13. Delisle J. L'analyse du discours comme methode de traduction. Theorie et pratique. Ottawa, 1984. P.70.